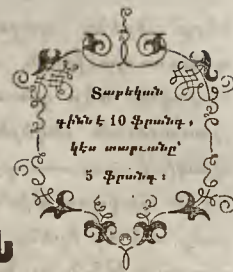

ԵՐԻՐԱՅ

ՕՐԱԳԻՐ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ

ԹԻԻՏ.

1862

Ե. ՀԱՏՈՐ

Հին լուսատու աշտարակին պահապանը:

(ԱԷԷ.)

Գ.

ու եկուր, շուտով քովս եկուր, կը պողար պահպանը՝ Դեղներեսին, իմանալով որ բռնած աւարը ծովը դարձեալ ձեռքէն պիտ'որ յափշտակէ:

Դեղներեսը շուտ մը վազեց, ծռեցաւ Պարտանուին նայեցաւ, գլուխը բռնեց վեր վերցուց, եւ ուրախութեան աղաղակով մը՝ Մեռած է, դռնէն ծափ ծափի զարնելով:

Թշուառական աղջիկ, հիմայ ձեռքէս պիտի պրծի, պողաց Սիմոն, որն որ բեռան ծանրութենէն թաց գետնին վրայ սահեցաւ ինկաւ:

Աղջիկը վտանգը տեսնելով, մեռելը թեւերէն բռնեց, եւ Սիմոնին հետ մէկտեղ՝ Պարտանուին դիտելը ժայռին վրայ հանեցին:

Դեղներեսն աղէկ տեսած էր. Պարտանու անշուշտ անկենդան դիակ մը դարձած էր: Ժայռին վրայ անշարժ տարածուած մնաց. իսկ շունը քովը կեցած՝ շարունակ ունալով՝ վրան ունեցած ցաւը կը յայտնէր:

Դեղներեսին վրայ արտաքոյ կարգի երեւոյթ մը կը տեսնուէր. մէկ կողմանէ մահուան պատճառած բնական սոսկումը, մէկալ կողմանէ ալ վռէժը հանելուն ուրախութիւնը երեսին վրայ նկարուած էր:

Իսկ լաւոյ երբ որ տեսաւ թէ Բրովանսցիին օգնութիւն չիկրնար ըլլալ, ժայռերուն վրայէն դէպ ի ծով կըրցածին չափ յառաջ դնաց, եւ սկսաւ բարձրաձայն պողալ, որպէս զի եթէ նաւաստիներէն մէկը կենդանի է, անոր օգնութեան հասնի: Բայց անօգուտ. տեղատուութիւնն արդէն անոնց դիակներն առած ծովուն մէջտեղը տարած էր: Երբ որ իր աս փորձին ալ անօգուտ ըլլալուն վրայ համոզուեցաւ, դարձաւ նորէն Պարտանուին դիակին քովն եկաւ:

Բրովը աղջիկն աշուրները նոյն դիակին վրայ

սեւեռած՝ հոն կեցած էր. շունն ալ իր ցաւոց երգը յառաջ կը տանէր: Աւերջին վայրկեաններուն պլայլուութենէն՝ պահպանը բոլորովին սթափած էր: Աշուրներն աշտարակին վրայ դարձուց, եւ անմիջապէս պատահածն ըմբռնեց: Մէկէն Դեղներեսին ձեռքը ներէն բռնելով ու սուր աշուրներով երեսը նայելով, սկսաւ դատաստանական քննութիւն ընելու պէս իրեն հարցում ընել: Իսկ աղջիկը շուտ մը ամէն բան անկեղծութեամբ ու անտարբերութեամբ, մանաւանդ թէ պարծելով մը պատմեց: Աս անկեղծութիւնը քիչ մնաց՝ իր կորստեան պատճառ կ'ըլլար. վասն զի պահպանն այնպէս ինք իրմէ ելաւ, որ զինքը գետնը դարկաւ եւ ստուգիւ ոտքին տակը կտոր կտոր կ'ընէր, եթէ անիկայ տղայութենէն սովորած Մայր, մայր աղաղակաւ պողալու չսկսէր: Լաւոյ աս բառերը լսելով, ետ քաշուեցաւ, երեսը ձեռքներով ծածկեց, շուտ մը աշտարակը վազեց եւ սենեակը գոցուեցաւ:

Քիչ մը յառաջ պատահածն այնպէս շուտով ու յանկարծակի եղած էր, որ պահպանն իսկզբան շփոթած մնաց: Կրակարանին քովը գտնուող աթոռի մը վրայ նստելով, խորունկ մտածմանց մէջ մտած՝ նոյն գիշեր պատահածին մեկնութիւնը կը խնդրէր: Կամաց կամաց ամէն բան մտացն առջեւը պայծառացաւ, եւ սկսաւ վրան ինկած մեծ պատասխանատուութեան ծանրութիւնը զգալ: Յայտնի էր որ խեղճ ու դեռ խելքը չբացուած աղջիկը՝ Պիսքիին նաւաբեկութեան համար չէր կրնար պատժոյ տակ իյնալ. հապա յանցանքին ծանրութիւնը բոլորովին իր վրայ կ'իյնար, որ կրկին պարտադանցութիւն գործած էր. մէյ մը՝ աղջիկը աշտարակին մէջ պահելով, եւ երկրորդ՝ գինովնալով: Աս մտածմունքներն իսկզբան խառնաշփոթ կերպով երեւակայութեան առջեւը կու գային. նոյն գաղափարները՝ խորհող մտքի մը խորհրդածութիւնները չէին, հապա յանցաւոր խղճմանքի խայթեր՝ որոնք զինքն պլայլուութեան, շփոթութեան ու վախի մէջ կը ձգէին:

Իւրաքանչիւր վիճակի մարդիկ պատուոյ վրայ կերպ մը մտածմունք ունին, որ իրենց վիճակին պարտուցը կատարման վրայ կայացած է: Ժայռերու վրայ շինուած լուսատու աշտարակներուն պահպանը

ները՝ իրենց պաշտօնն իբրեւ սրբաղան ու բարձր պարտաւորութիւն մը կը նկատէին: Հասարակօրէն ծովական ծեր զինուորներէ առնուած ըլլալով, իրենց յառաջուան ընկերներուն կենաց վրայ հսկելը՝ իրենց այնպիսի պարտաւորութիւն մը կ'երեւար, որուն մէջ եղած պակասութիւնը՝ չէ թէ պատժոյ արժանի յանցանք մըն էր իրենց աչքին առջեւը, հապա իբրեւ անպատուութիւն ու նախատինք պատճառող ոճիր մը:

Ծովագետի տեղերուն յիշատակագիրները լեցուն են այնպիսի դէպքերով, որոնք աս ըմբռնման կերպին յայտնի ապացոյցը կրնան ըլլալ: Օրինակի համար գտնուած են անանկ պահապաններ, որոնք իրենց լուսատու նաւին մրկէն ընկղմելու մօտ եղած ատենը՝ աւելի ուղած են նոյն նաւին մէջ մնալով խղճուիլ, քան թէ իրենց պահանջողութեան տեղը թողուլ հեռանալ: Ոմանք մահացու հիւանդութենէ բռնուած ըլլալով, գետնին վրայէն սողալով՝ մինչեւ աշտարակը գացած ու մահուան պաղութենէն գրեթէ սառած ձեռքներովին աշտարակին լոյսը վառած են: Անգղիայի հետ եղած վերջին պատերազմին ատենը՝ անգղիացի նաւ մը պահապաններէն մէկը կը ստիպէր որ աշտարակին լոյսը մարէ, որով նաւահանգիստը մոտեւ ուղող գաղղիական նաւախումբ մը կրնար մոլորիլ: Սակայն պահապանն աւելի յանձն առաւ աշտարակին բանալին ծովը նետել ու թշնամիներէն սպանուիլ, քան թէ իր պարտուցը դէմ ընել:

Միմոն Լաւոյ իր բոլոր վիճակակիցներուն պէս աս դիւցազնական գործքերուն պատմութիւնը լսած էր: Իր աչքին առջեւ՝ պաշտօնին պարտքը կատարելը՝ միակ հարկաւոր բանն էր, ուստի եւ անոր մէջ եղած պակասութիւնն՝ աններելի ոճիր մը: Ասկից զատ՝ չորս կողմի առարկաները՝ ըրած յանցանքը շարունակ միտքը կը բերէին: Աշտարակին մթութիւնը, ծովուն ալիքներուն ձայնը, շան ըրած ողբը՝ որն որ երբեմն երբեմն կը լսուէր, այս ամենայն քիչ մը յառաջ պատահած դժբախտութիւնն իրեն կը յիշեցնէր, այս ամենայն իրեն դէմ եղած մէկ մէկ ամբաստանութիւն էր: Ա՛լ բոլոր պատիւը կորսնցուցած կը համարէր, եւ ինք իրեն շատ անգամ կը հարցնէր թէ որ պատիժը կրնայ աս նախատինքը՝ չէ թէ բոլորովին ջնջել, հապա քիչ մը նուազեցնել:

Յանկարծակի միտքը բան մ'եկաւ: Յիշեց որ երիտասարդութեան ատեն ըրած մէկ արշաւանաց ատենը, իր գտնուած պատերազմական նաւը՝ նաւապետին անհոգութեամբն ընկղմած էր: Մէջի բոլոր նաւաստիները մակդղներու վրայ ապաւինելով՝ աղատած էին, միայն նաւապետն իրեն եղած ամէն աղաչանաց դէմ դնելով, մինչեւ վերջին րոպէն նաւին վրայ մնացած, եւ ինք զինքն ալիքներուն մէջ նետելով՝ իր յանցանքը պատժած էր: Ասիկայ Լաւոյին աչքին՝ իբրեւ մի միակ հետեւելու օրինակ երեւցաւ: Առանց միտ դնելու աստուածային, մարդկային ու բարոյական օրինաց՝ որոնք անձնասպանութիւնը կ'արգելուն, կար-

ծեց որ իր յառաջուան նաւապետին ըրածին ինքն ալ կրնայ, մանաւանդ թէ պէտք է հետեւիլ: Ինքն ալ անոր պէս իր պարտուց կատարման մէջ պակասած էր, ուստի եւ անոր նման հատուցում կ'ուզէր ընել: Ասոր վրայ անմիջապէս մտքին մէջ որոշումն ըրաւ եւ սկսաւ գործադրելու պատրաստութիւնը տեսնել:

Ան օրը՝ որն որ նոյն տխուր գիշերուան պիտի յաջորդէր, ճիշդ Մերլէին շաբաթական պաշարը բերելու օրն էր. ուստի ուզեց իր վերջին կամքը գրով յայտնել: Շուտ մը փոքր արկղէ մը թուղթ մը հանեց, գրիչ կաղամար առաւ, եւ սեղանին քովը նստելով՝ սկսաւ գրել: Գիր գրելն իրեն համար շատ դժուար բան էր. սակայն աս անգամ կարծես թէ գրիչն ինք իրմէ կը սահէր թղթին վրայ, որն որ քանի մը վայրկեանի մէջ իր խոշոր ու անձեւ գրերովը լեցուեցաւ: Նամակը հետեւեալ խօսքերը կը բովանդակէր:

Յակո՛վբ Մերլէ.

Քեզի մեծ ցաւով կը ծանուցանեմ որ պարտքս կատարելու մէջ զանցառութիւն ըրի. աս գիշեր անփութութեամբս աշտարակին լոյսը մարեցաւ, որմէ պատճառեցաւ Պիպինին ժայռի մը զարնուիլն ու բոլոր մարդիկներով ու կահ կարասիքով ընկղմիլը: Ասկից կրնաս իմանալ որ ա՛լ ես չեմ կրնար ապրիլ:

Յակո՛վբ Մերլէ, գիտեմ որ անձնասպան ըլլալովս, սուրբ երկրի մէջ թաղուելու իրաւունքէս կը զրկուիմ. սակայն եթէ զիս կը սիրես, մարմինս կ'առնուս կտաւի մը մէջ կը փաթեմ ու ծովը կը նետես, որն որ նաւաստիներուն հանգստեան տեղն է:

Որովհետեւ առտուանց պիտի գաս, կ'աղաչեմ շուտ մը նորէն նաւահանգիստ դարձիր, եւ իմ տեղս ուրիշ մէկը բեր, որպէս զի պաշտօնը վնաս չկրէ:

Յակո՛վբ Մերլէ, աս կղզեկին վրայ կը գտնես նաւս քրօջս աղջիկը, զորն որ քու մարդասիրութեանդ կը յանձնեմ:

Հատ կը բաղձայի որ պատուոյ լեգէոնի շքանշանը վրաս ըլլար ու անով պատանքի մէջ մտնէի. բայց ա՛լ անոր վրայ իրաւունք չունիմ:

Յակո՛վբ Մերլէ, քեզի վերջին բարեւս կուտամ, եւ կը բաղձամ որ Աստուած քեզի երկայն կեանք շնորհէ:

Միմոն Լաւոյ:

Նամակը լմնցընելէն ետեւ՝ վրան երեսագիրն ալ գրեց, սեղանին վրայ դրաւ, եւ ինք լուսատու լապտերին կախուած տեղը գնաց:

Լապտերը Գեղներեսին թող տուած վիճակին մէջ կը գտնուէր: Միմոն մտադրութեամբ գննեց, մինչեւ որ ապահովցաւ թէ ամենեւին վնաս կրած չէ, հետեւեալ գիշերուան համար աղէկ մը պատրաստեց: Աս ընելէն ետքը՝ չուանը բռնեց, մէկ ծայրը հանգոյց մը շինեց եւ մէկալ ծայրն առաստաղը հաստատեց: Անկէ ետեւ՝ պատուհանին մօտեցաւ, իբրեւ թէ վերջին բարեւը ծովուն տալու համար:

Նոյն միջոցին արշալոյսը չորս կողմը տկար լուսաւորութիւն մը տարածելու կը սկսէր . առջին իրիկուան հոլը քիչ մը իջած էր ու բոլոր բնութեան վրայ խոր լուսութիւն մը կը տիրէր, զորն որ միայն ժայռերուն զարնուող ալիքներուն ձայնը երբեմն կ'ընդհատէր : Աս շքեղ տեսարանին Սիմոն քիչ մը ժամանակ անշարժ մնաց : Կը տեսներ որ երկինքը կամաց կամաց կարմրութեամբ կը ներկուէր, եւ աստղները հետզհետէ աներեւոյթ կ'ըլլային :

Մէյ մ'ալ ցամաքի կողմանէ ճերմակ առագաստ մը տեսաւ, որն որ տակաւին այնչափ հեռու էր, որ հասարակ աչքով հաղիւ թռչնոյ մը մեծութեամբ կ'երեւար : Տեսածը Մերկէին նաւն էր, որն որ ժամէ մը կ'ընդէն կը հասներ : Սիմոն գլուխը մէկգի դարձուց : Ան վայրկեան շան ոռնալու ձայնը նորէն լսուեցաւ :

Աղէկ է, մումնաց պահպանը . քիչ մ'ալ համբերէ, ու տիրողը վրէժը կ'առնուի :

Մէկ ժամէն իրօք Մերկէ հասաւ, բայց պահպանն արդէն իր ահագին ոճրագործութիւնը գլուխ հանած էր . . . : Լաւոյին աս զարհուրելի վախճանին վրայ բոլոր զինքը ծանցողները շատ ցաւեցան . բայց իր պարտազանցութեան զոհն եղող նաւին՝ Պարտանուին նաւն ըլլալը, շատ օգնեց անոր նոյն յանցանքին ծանրութիւնը շատերուն մտացը մէջ թելթելցնելու, որովհետեւ Բրովանցիին ու իր նաւուն վրայ ոչ ոք կը ցաւէր : Այսպէսով խեղճ մարդուն մարմինը՝ թէպէտ առանց կրօնական հանգիսի, անձնասպանաց համար որոշուած տեղը թաղուեցաւ, բայց դադարին ետեւէն շատ մեծ բազմութիւն կ'երթար . Ռոբերտ ալ պատուոյ լեգէոնի խաչը տուաւ որ մէկտեղ թաղեն :

Նոյն Ռոբերտ քանի մը հոգւոյ աղաչելով ու իրենց տուած քիչ մը ստրկով գոհ ըլլալով, Լաւոյին բաղձանքին համաձայն Գեղներեսը քովն առաւ : Աս աղջիկը՝ վերջին դէպքերէն ետքը աւելի վայրենացած էր : Առանձին տեղեր կենալով, բոլորովին ընկերութենէ կը փախէր, ամենեւին ոչ խօսիլ եւ ոչ պատասխան տալ կ'ուզէր, եւ միայն քիչ մը բան ուտելու համար տուն կու գար : Շատ անգամ ալ օրերով տուն չէր հանդիպեր, եւ քանի մ'օր ետքը անօթեցած ու աւելի վայրենացած տուն կը գառնար : Վերջապէս բոլորովին աներեւոյթ եղաւ, եւ զինքը գտնելու համար եղած բոլոր ջանքը պարապի գնաց : Ան ատեն կարծուեցաւ որ ծովը խղրուած, մարմինն ալ ալիքներն առած՝ հեռու տեղ մը նետած ըլլան : Բայց իր կորսուելէն գրեթէ տարի մը ետքը, քանի մը տղաք ըստ պատահման ծովեզերքի ժայռերուն մէջ քարայր մը գտան : Ասոր մէջ գտնուեցաւ Գեղներեսին մարմինը, որն որ այրին կամարէն վար կաթող բորակէն գրեթէ քարացած էր : Հոն գետինը պառկած էր, գլուխը ձախ ձեռքը կռնիցուցած, իսկ աջ ձեռքին մէջ իր սիրելի Տոնա եղբօրը պղնձէ մատնին ու կապարէ դրամապատկերը բռնած :

ԲՆԱԳԱՏՄԱԳԱՆ

Մարդկային կենաց տեսողութիւնը :

(Շարունակութիւն)

Մարդուն կենաց տեսողութեան, անոր երկայնակեաց ըլլալուն կարելիութեան ու միջոցներուն վրայ ըստ պատշաճի ու հիմամբ խօսելու համար պէտք է որ յառաջագոյն քանի մը խնդիրներ պարզենք . այսինքն, նախ՝ թէ մարդկային կեանքը յատկապէս յորում կը կայանայ, երկրորդ՝ աս կեանքը որպիսի գործարաններով, զօրութիւններով եւ գործողութիւններով կը յարդի կամ իր գոյութիւնն ու տեսողութիւնը կը պահէ, եւ երրորդ՝ ինչպէ կամ ինչ քանի մէջ ուրիշ արարածներէն ու էակներէն էապէս կը տարբերի :

Հաստատութեամբ ու անշուշտ գիտենք՝ որ մարդն ամէն երեւելի արարածներուն ընտրելագոյն անդամն ու պսակը, արարչագործ զօրութեան ամենէն լաւ ու վերջին աստիճանի կատարելութեամբ յօրինուած գործքն է, որ եւ մեր աչքին երեւցող ու զգայութեանց զգալի ըլլող նիւթին ամենակատար ու վերջնական լուծը կը բովանդակէ : Մարդն է երկրի վրայ ըլլող էակներուն ունեցած եւ ունենալու կատարելութեանց բովանդակութիւնը, ինքն է այն կէտը կամ սահմանը՝ որուն միջնորդութեամբ զգալի աշխարհքը միւս բարձրագոյն ու հոգեկան աշխարհքին սահմանակից կ'ըլլայ : Մարդկային էակին յօրինուածը (գործարանաւորութիւնը) գրեթէ կապ մըն է, որով երկու իրարմէ բոլորովին տարբեր բնութիւն ունեցող՝ աշխարհները, այսինքն մարմնաւորն ու հոգեւորը, իրարու հետ կապուած ու կապակցած են, որով եւ մարդը մի եւ նոյն ատեն երկու աշխարհքի՝ իմացողականին ու զգայականին՝ բնակիչ ու քաղաքակից կ'ըլլայ :

Մարդը կրնայ իրաւամբ բոլոր բնութեան բովանդակութիւնն ու սքանչելի բաղադրութիւն մը համարուիլ, որուն վրայ բնութեան մէջ իրարմէ զատուած ու ցրուած գործող ու ազդող՝ ուրիշ ամէն զօրութիւնները, ամէն կենաց գործարաններն ու կերպերը ամբողջութեան մը ժողովուած՝ ամբողջի մը միացած են ու կը գործեն, որով եւ զմարդը՝ ինչպէս հին փիլիսոփաները զենքը կ'առնուանէին՝ ճշդիւ Փոքր Աշխարհ (իբր մեծ աշխարհքին ներկայացուցիչը կամ տիպն ու բովանդակութիւնը) կ'ընեն :

Աս սքանչելի արարածին՝ այսինքն մարդուն կեանքը՝ ամէն կատարեալ կենաց սեպհականութիւններով զարդարուած է . իր կազմութիւնը կամ գործարանաւորութիւնը վերջին աստիճանի մաքուր, փափուկ ու կատարեալ է . իր հիւթերն ու բաղադրիչ մասուները վերջին աստիճանի ազնիւ ու կարգաւ գործարանաւորած են ու իր կենաց ուժը կամ սաստկութիւնը (կրակը) ուստի եւ իր սեպհական սպառիչ զօրութիւնն արտաքոյ կարգի սաստիկ է : Ասոր համար մարդը՝ զինքը շրջապատող բնութեան հետ աւելի հաղորդակցութեան սահմաններ ու աւելի կարօտութիւններ ունի, բայց եւ աւելի պատրաստական ու կատարեալ յաջողակութիւն ու յարմարութիւն ունի նորոգուելու, պակասձր լրացնելու, քան

թէ ուրիշ որպիսի եւ իցէ արարածները: Բնութեան թէ մեռած, մեքենական զօրութիւնները, եւ թէ գործարանաւոր ու կենդանական զօրութիւնները, ինչպէս նաեւ այն աստուածեղէն զօրութեան կայծը, այսինքն՝ խորհելու զօրութիւնը, մարդուն վրայ սքանչելի կերպով մը իրարու հետ միացած ու սերտիւ կապակցած են, այն հրաշալի երեւոյթը ներկայացնելու համար՝ զորն որ մարդկային կեանք կ'անուանենք:

Հիմայ զգուշաւոր հայեցումած ու տեսութիւն մ'ը նենք աւ կեանք կամ ապրիլ բաժնեբնուս բուն էութեան ու յօրինուածին կամ կազմութեան վրայ, որչափ որ զանիկայ ճանչնալու կարողութիւն ունինք: — Մարդկային կեանքն՝ ըստ բնական (ֆիզիքական) նկատման մտածելով՝ ուրիշ բան չէ, բայց եթէ ըլլալու (նորոգութեւ) եւ դադրելու անդադար յաջորդութիւն մը, ապա կանութեան (եղծանելու) եւ նորոգութեան շարունակեալ շրջան մը, քիմիական քայքայիչ զօրութիւններու՝ միաւորիչ ու նորոգիչ կենսական զօրութիւններու հետ անվախճան պատերազմ մը:

Բոլոր զմեզ շրջապատող բնութենէն միօրինակ ու անդադար նոր բաղադրիչ մասունք կ'առնուին, մեռած վիճակէն կենդանի վիճակի կը փոխուին, քիմիական հանգամանքէն գործարանաւոր կենաց կը փոխադրուին ու աւ չհամադրի մասունքներէն կենսաստու զօրութեամբ նոր համայնեղ կամ պարզ յօրինուած (արդիւնք) մը դուրս կը հանուի, որուն ամէն մասանց վրայ կենաց նկարագիրը, այսինքն՝ կենդանական զօրութիւնը դրոշմած է: Բայց եւ նոյնպէս շարունակ ու անդադար աւ կապակցութենէն նորէն դուրս կ'ելլեն եւ զանիկայ կը թողուն ամէն գործածուած, անպիտանցած ու ապականած բաղադրիչ մասունքը, եւ մեքենական ու քիմիական զօրութեանց կը հնազանդին կամ անոնց տակ կ'իյնան, որոնք կենսական զօրութեանց հետ մշտնջենաւոր պատերազմի մէջ են, եւ այսպէս գործարանաւոր աշխարհքէն կամ արարածներուն մէջէն կ'ելլեն ու դարձեալ քիմիական աշխարհքին մէջ կը մտնեն ու նորէն ընդհանուր անկենդան բնութեան ստացուածքը կ'ըլլան, որմէ քիչ մը ժամանակ դուրս ելած էին: Այս անընդմիջահատեալ գործողութիւնը մեր ներսը միշտ գործող կենսական զօրութեան գործքն է, որ եւ կը կատարուի շարունակ ու միշտ մասնաւոր զօրութիւն մը բանեցնելով. եւ ասիկայ կենդանական գործունէութեան նոր ու երեւելի մէկ բաղադրիչ մասն է: Առանկով՝ բոլոր կեանքն ուրիշ բան չէ, բայց եթէ անդադար կամ շարունակեալ առնուլ, սեպհակա՛նել ու նորէն ետ տալ մը, որ է բնէ՛ մշտնջենաւոր յաջորդութիւն մը կենաց ու մահու:

Ըստ այսմ՝ հասարակ բացատրութեամբ արբաժի մը կեանք անուանած ատեննիս՝ այնպիսի երեւոյթ մը կ'իմանանք, որն որ ուրիշ յատուկ ու ինքնակաջ կամ անկախ բան մը չունի, բայց միայն ազդող կամ գործող զօրութիւն մը, որն որ անոր հիմն է ու ամէն բան կը կապակցէ ու կարգի կը դնէ: Ասկից ի զատ ուրիշ ամէն բան միայն իբրեւ պարզ տեսիլ կամ տեսարան մըն է,

որուն մէջ երեւցածը եւ ոչ վայրկեան մը նոյն կը մնայ, հապա անդադար կը փոխուի, ուր եւ բոլոր տեսնուածներուն բովանդակածը, կերպն ու առանձինն տեսողութիւնը՝ նոյնին համար գործածուած ու շարունակ փոխուող կամ իրարու յաջորդող նիւթերէն ու անոնց գործածութեան եղանակէն կախում ունի. եւ այն երեւոյթը միայն այնչափ ատեն կրնայ տեսել՝ որչափ ատեն որ դնէն աւ գործողութեան անունդ տուող նիւթին հոսումը կամ ներկայութիւնը կը տեսէ: Ուստի եւ կրնայ ըսուիլ՝ որ աւ երեւոյթը բոցի մը կը նմանի, միայն աւ տարբերութեամբ՝ որ բոցը միայն քիմիական գործողութիւն մըն է, իսկ կեանքը քիմիական-կենդանական գործողութիւն, քիմիական-կենդանական բոց մըն է:

Ուրեմն մարդկային կեանքը՝ բնութեան հանդամանացը համեմատ՝ հետեւեալ գլխաւոր պայմաններէն կախում ունի:

Նախ՝ դրսէն կենաց սնունդ ընդունել ու վայելել: — Աւ կտորիս կը վերաբերի չէ թէ միայն հասարակաբար սնունդ բաւածը, որ է կերակուրն ու բմբելքը, հապա նաեւ օդէն մարդուն ներսը մտած նուրբ ու իբր ոգեկան սնունդը, որն որ կ'երեւայ թէ առանձինն կենդանական զօրութեան պահպանութեան հարկաւոր է, որովհետեւ սննդեան հաստ կամ թանձր նիւթերն աւելի մարմնոյն ու անոր գործարանաց պահպանութեան ու նոր նիւթեր արտադրելու կը ծառայեն: Գարձեալ՝ սնունդ բսելով կ'իմացուի չէ թէ միայն ինչ որ բերնէն ու ստամոքէն մարմնոյն կը հաղորդուի, հապա նաեւ թոքին ու մորթին միջնորդութեամբ ընդունուած սնունդը, որոնք եւ կենաց պահպանութեան համար աւելի կարեւոր են՝ քան թէ ստամոքսը:

Երկրորդ՝ մարմնոյն մէջ ընդունուածը սեպհակա՛նել, մարմնոյն բնաւորութեան նմանեցնել (մարսել, ամօքել) ու կենդանացնել (շնչաւոր կենաց պատշաճեցնել), քիմիական վիճակէն (աշխարհքէն) կենդանական զօրութեան ազդեցութեամբ գործարանաւոր վիճակի փոխել: — Այն ամէն բան՝ որ մեր ներսը կը մտնէ, մեր սեպհական ժառանգութիւնն ըլլալու համար՝ պէտք է որ յառաջագոյն կենաց նկարագիր ընդունի, կենդանական ըլլայ: Ամէն բաղադրիչ մասունք՝ մասնաւոր թէ բնութեան մէջ ամէն գործող նուրբ նիւթերը, որոնք մեր ներսը կը դիմեն, պէտք է որ կենդանականութեան դառնան, այսինքն կենսական զօրութեան ազդեցութեամբ այնպիսի հանգամանքի մէջ մտնեն ու այնպիսի կերպով կապակցին՝ որ ալ մեռած ու քիմիական բնութեան օրինաց համեմատ չաղդեն կամ չգարձեն, հապա գործարանաւոր կենաց բոլորովն սեպհական ըլլող օրինաց ու նպատակաց համեմատ գործեն ու իրարու հետ իբրեւ այնպիսի հանգամանաց մէջ գտնուող զօրութիւններ, կապակցած մնան. եւ այս հանգամանաց մէջ ըլլալուն՝ ըստ որում կենդանի մարմնոյ մը բաղադրիչ մասունքը՝ չեն կրնար իբրեւ պարզ էակներ մտածուիլ, հապա միշտ իբրեւ իրենց սեպհական բնութենէն ու կենդանական զօրութեան օրէնքներէն բաղադրած կը մտածուին: Արարձ

ըսելով, մեր վրայ ըլլող ամէն բան, նոյն իսկ քիմիական ու մեքենական զօրութիւնները, կենդանութեան դարձած, կենսական եղած են: Ինչպէս, ելեկտրականութիւնը, ջերմութեան նիւթը կամ տարրը (ջերմագիւյլ), եւ այլն, երբ որ հեղ մը կենդանի մարմնոյ բաղադրիչ մասունքը կ'ըլլան, բաղադրեալ (իբր՝ կրկին) բնութիւն կ'ունենան, կենդանացած (կենդանական) ելեկտրականութիւն, կենդանացած նիւթ կամ տարր ջերմութեան կ'ըլլան, եւ ալ անկից ետքը զիրենք պէտք չէ իրենէ իրենց յառաջուն անգործարանաւոր բնութեան մէջ ունեցած օրինաց ու հանգամանաց համեմատ, այլ իբրեւ մասնաւոր գործարանական օրինաց համաձայն բնաւորուած ու գործող սեպել: Նոյնը պէտք է ըսել նաեւ թթուածինի եւ ուրիշ նոր ծանցուած քիմիական նիւթերու կամ տարրներու համար ալ, զորոնք՝ երբ որ մեր մարմնոյն հետ կենդանական կապակցութեան մէջ կը գտնուին՝ պէտք չէ այնպէս համարել կամ երեւակայել՝ ինչպէս որ զիրենք կազմ կամ օդի գործիքներու կամ պահարաններու մէջ կը տեսնենք կամ իրենց ազդեցութիւնը կ'իմանանք: Ասոնք ալ կենդանի մարմնոյ մէջ ուրիշ ու առանձնական (կենսական) օրինաց համեմատ կը գործեն:

Աս նմանեցումն (assimilation) ու կենդանացումն գործողութիւնը՝ մեր մարմնոյն ծծող զօրութեան խաղճմանց (եթ պէշէ) ներգործութեան գործքն է. ասոնց մէջ առանձինն կ'իմացուին նաեւ մարմնոյն մորթիւն ու թորքիւն ծծող խողովակներն (երակներն) ալ, եւ պէտք է որ ամէն բան՝ որն որ մեր մարմնոյն սեպհական պիտ'որ ըլլայ, յառաջ ասոնցմէ (իբրեւ նախադաւթիւններէ) անցնի. ուսկից ետքը արեան շրջանին ներգործութիւնն իր ազդեցութիւնն ընելու կը սկսի, որուն զօրութեամբը՝ բաղադրիչ մասանց կենսական բնաւորութիւնը կատարելապէս կը հաղորդուի:

Պիտի. շարունակութիւն:

Պ Ե Ն Ա Ք Բ Ա Պ Ա Ն

Կարողոս Ուրաքստոս կոմս Նեսեքոս:

Աս երեւելի անձը՝ որն որ Եւրոպայի նշանաւոր քաղաքագէտներէն մէկն եղաւ եւ ընդհանրապէս Ռուսի Մեղդեռնիկը կոչեցաւ, Աննա Կայսրուհւոյն ժամանակը Ռուսիա գաղթող հին ուղղափառ գերմանական ցեղէ մը յառաջ եկած է: Արդէն իր հաւը իբրեւ քաղաքագէտ նոյն տէրութեան մէջ մեծ պատիւ գտած էր. իսկ հայրը Մաքսիմիլիանոս Յուլիոս Գուլիէլմոս Նեսեքոս՝ Կատարինէ Բ. Կայսրուհւոյն գլխաւոր նեցուկներէն մէկն էր, եւ երկայն ժամանակ ալ Քրանքֆուրդ ու Լիսապոն դեսպանութեան պաշտօնը կատարեց: Աս վերջին մայրաքաղաքը գտած ժամանակը՝ Լիսապոնի նաւահանգիստն ունեցաւ աս Կարոլոս Ռուբերտոս որդին (1780): Ձանազան ազդեցութեամբ ըլլալը, այսինքն՝ Ռուսի հպատակ,

գերմանացի հօրէ, գաղղիացի մօրմէ, Բորդուկալի նաւահանգիստը, եւ ինչպէս կը պատմուի՝ անգղիական նաւա մը վրայ ծնած ըլլալը, մեծնալէն ետեւ՝ իր համաշխարհական քաղաքագիտութեան նախադուշակները սեպուեցան:

Ներսասարգութեան ատենէն քաղաքագիտական իրողութեանց նկատմամբ մեծ աշխուժութիւն ու արթնութիւն ունենալը կը ցուցնէր: Ղանազան անգամներ ալ քաղաքական գործողութեանց համար Եւրոպայի արքունեաց քով հօրն ըրած ճամբորդութեանց ընկեր եւ զաւ: Չափահաս ըլլալուն պէս, Ռուսաց ազնուականներուն սովորութեան համաձայն՝ զինուորական կարգ մտաւ. բայց ետքէն տեսնելով որ զինուորութեան ծանր վիճակն իր փափուկ խառնուածոյն չէր արմարի, սուրբ թողուց ու ինք զինքը դեսպանագիտութեան նուիրեց: Արդէն Աղեքսանդր Կայսեր առաջին տարիները զինքը Փարիզի դեսպանատան մէջ կը գտնենք: Սակայն քիչ մը ետքը (1804) Անկիէնի դքսին սպանութեան պատճառաւ Ռուսիա Գաղղիայի հետ աւրուելով, Ռուսի դեսպանը Փարիզէն որ ելաւ, Նեսեքոս իբրեւ դեսպանի քարտուղար՝ Հասկ խաւրուեցաւ: Նոյն միջոցներուն Պաղատեան համարակապետութիւնը խարխուլ վիճակի մը մէջ՝ գրեթէ կործանման մօտ էր. այնպէս որ քիչ մը ետքը Նաբոլէոնի պաշտպանութեան տակ Հոլանտական թագաւորութեան մը փոխուեցաւ. իսկ Աղեքսանդր Կայսրը՝ աս նոր թագաւորութեան Լուդովիկոս Պոնաբարդէ թագաւորն իբրեւ օրինաւոր վեհապետ ճանչնալ չուզելով, բարեկամական յարաբերութիւնները կտրեց, որով եւ Նեսեքոս ստիպուեցաւ անցագիրն առնուլ ու անկէ հեռանալ:

Գաղղիացիք Ենայի ու Այլաւի քով Պրուշի յաղթեցն, եւ Ռուսաց դէմ Ֆրիտլանտի մեծ ճակատը վստարկէն ետեւ, դրուեցաւ Գիլիգի խաղաղութիւնը, որուն բանակցութեանց ներկայ էր Նեսեքոս. եւ վերջէն իբրեւ դեսպանի խորհրդական նորէն Փարիզ դարձաւ: Նոյն ժամանակը Փարիզ կեցող Ռուսի դեսպանը, թէպէտ քաջ զինուորական մըն էր, բայց քաղաքագիտական հանձար այնչափ չունէր, ուստի բոլոր գործքերը Նեսեքոսին վրայ մնային: Մէկ տարի ետքը Փարիզէն Էրֆուրդի արքայաժողովը կանչուեցաւ (1808), ուր ցուցած քաղաքագիտական հմտութեամբն այնչափ սիրելի եղաւ Աղեքսանդր Կայսեր, որ նոյն վեհապետը զինքը հետը Պետրոբուրգ տարաւ ու արտաքին գործոց պաշտօնաւարանին խորհրդական ըրաւ:

Նեսեքոսին ընտանիքը թէպէտ եօթանասուն տարիէ վեր Ռուսաստան կը բնակէր եւ իր անդամները տէրութեան մեծամեծ ծառայութիւններ ըրած էին, սակայն ժողովուրդը զիրենք միշտ օտարական կը համարէր, եւ ըստ հետեւորդի այնչափ ալ չէր սիրեր. ուստի եւ իրենց մինչեւ նոյն ժամանակ վարած պաշտօնին մէջ հաստատուն մնալուն իրենց անձնական արդիւնքն ուրիշ նեցուկ մը չունէին: Նեսեքոս՝ որուն առջեւն ալ անկէ ետեւ գործելու ընդարձակ ասպարէզ մը բացուած էր, թէ մտած ընթացքին մէջ անխափան յա-

ուշ երթալու եւ թէ ապագայ վիճակը հաստատուն պահելու համար, Ռուսի ելեւմտից պաշտօնէին աղջկան հետ կարգուեցաւ:

Պետրոբուրգ անցուցած կարճատեւ միջոցին մէջ, ցուցուցած մեծ ձիւքերը բաւական եղան, շուտ մը կայսեր վատահումութիւնը վատարկելու: Իր վեհապետին կամբը յառաջագոյն գուշակելու եւ կանխելու մէջ ունեցած ճարակութիւնը, ամէն գործքին սկզբնաւորութիւնը գէթ արտաքուստ կայսեր տալով, ինք զինքը՝ միայն անոր հզօր կամաց կատարիչն երեւցընելը, դարձեալ իր ազնիւ քաղաքավարութիւնը, քաղաքական իրաւանց՝ ինչպէս նաեւ եւրոպական քաղաքագիտութեան մէջ ունեցած կատարեալ հմտութիւնը, այս ամենայն մէկտեղ իր վրայ գտնուելով, դեռ հազիւ երեսուներկու տարւան եղած ատենը՝ զինքը մինչեւ արտաքին գործոց պաշտօնէի աստիճանը բարձրացուց, որուն վրայ բոլոր աշխարհք իբրաւամբ զարմացաւ. եւ աս ծանրակշիռ պաշտօնը 44 տարի անընդհատ վարեց:

Ասկէ ետքը կը սկսի Նեսելրոտին երեւելի գործոց շղթան, որոնք զինքը քիչ ժամանակուան մէջ բոլոր աշխարհքիս վրայ նշաւոր ըրին ու Եւրոպայի անուանի քաղաքագիտաց առաջին կարգին մէջ դասեցին: Ան ժամանակէն սկսեալ՝ զինքը գրեթէ ամէն գործողութեանց մէջ կը գտնենք: 1814ին մեծն Նաբոլէոնի դէմ Շոմոնի մէջ չորս տերութեանց միաբանին իր ջանիցը պտուղը կը համարուի. փարիզ առնուած ժամանակը Մարմին սպարապետին հետ քաղաքին յանձնուելուն պայմաններն ինք գրաւ. ինքն էր 1814ին Ռուսի կողմանէ փարիզի խաղաղութեան դաշանց ստորագրողը: Ալեքսանդր արքայաժողովին մէջ իբրեւ Ռուսի լիազօր դեսպան մեծ ազդեցութիւն ունեցաւ. նոյնպէս Ասխընի, Դրոբաւի, Լայպպիի ու Վերոնայի արքայաժողովներուն մէջ գլխաւոր գործողներէն մէկն էր:

Իր գործքերն ընդհանրապէս կիրքէ ու կողմնակալութենէ ազատ են. թէպէտ միշտ Աւստրիայի կողմը միտեալ էր, պահպանողական սկզբանց պաշտպան ըլլալուն համար, եւ Աւստրիայի հետ ունեցած աղէկ յարաբերութիւնը հաստատուն պահելու համար՝ Պրուշի ալ հաւատարիմ բարեկամը մնաց. սակայն Գաղղիայի հետ ալ՝ Մոսկուայի դառն յիշատակները մոռնալով՝ շատ մեծանունութեամբ ու բարեկամութեամբ վարուեցաւ: Իր սուր ու հեռատես մտքովը տեսաւ որ Գաղղիա, թէպէտ նոյն ժամանակ ընկճեալ ու տկար վիճակի մէջ էր, բայց քիչ ժամանակէն իր յառաջուան զօրութիւնը նորէն պիտ'որ ստանար, ուստի անոր բարեկամութիւնը շահելու նայեցաւ, զօրաւոր նեցուկ մ'ունենալու համար հզօր Անգղիա ցւոյն դէմ, որուն արեւելքի մէջ ու գլխաւորաբար Պարսկաստանի վրայ ունեցած ազդեցութիւնը կտրել կ'ուզէր: Նոյն վախճանին համար Ասխընի ժողովքին մէջ, դաշնակից տերութեանց Գաղղիա թող տուած պահակապան զօրքը նոյն երկրին սահմաններէն ետ քաշելու առաջարկութիւնն ըրաւ, եւ Անգղիացւոց կամացը դէմ՝ յաջողութեամբ ալ գլուխ տարաւ:

Նիկողայոս կայսեր դահ ելելովը, Ռուսի քաղաքականութիւնը բոլորովին տարբեր կերպարանք մ'առաւ. բայց թէ աս փոփոխութեան մէջ Նեսելրոտ որչափ մասնակցութիւն ունի՝ ճշդիւ որոշելը դժուարին է: Նորընտիր կայսրը՝ թէպէտ բոլոր սրտանց պահպանողական էր, սակայն շատ անգամ նոյն սկզբունքն իր անձնական շահուն հետ միացընել կ'ուզէր: Յունաստանի իրողութեանց մէջ խառնուելն՝ աս ճշմարտութեան անվրէպ ապացոյցն է: Արդ աս դժուարին միջոցին մէջ Նեսելրոտ իր քաղաքագիտական ճարտարութեան ճառագայթները ցուցուց, պատերազմին սկիզբէն մինչեւ Արքիանուպոլսոյ խաղաղութիւնը (1829, Սեպ. 14) թէ արեւելք եւ թէ արեւմուտք այնպիսի ընթացք մը բռնելով, որ ստուգիւ Վաթիկանէլի կը զարմացընէր: Անկէ սկսեալ՝ Նիկողայոս կայսեր հետ ձեռք ձեռքի տուած, բոլոր ճիգն ի գործ դրաւ ռուսական ազդեցութիւնն ամէն տեղ, եւ գլխաւորաբար Յունաստանի ու արեւելքի մէջ յառաջ վարելու: Ինչ որ ինք իր քաղաքագիտական հանձարովը կը սկսէր, նոյնը կայսրն իր անվեհճի սրտոտութեամբն ու հաստատ բնաւորութեամբը գլուխ կը հանէր: Այնպէսով Ռուսի թէ արտաքին ազդեցութիւնը եւ թէ ներքին զօրութիւնն ան աստիճանի մեծցաւ, որ ոչ Յուլիսի յեղափոխութիւնը, ոչ Լեհաց ապստամբութիւնը, ոչ ալ 1848ին ընդհանուր մրիկը կրցան մնաւ մը հասցընել:

1844էն Նեսելրոտ տերութեան ատենադպիր եղաւ, որով Ռուսի ընդհանուր քաղաքական կառավարութեան սանձն իր ձեռքն անցաւ, ինչպէս զնոսորականը Կորչագոֆին յանձնուած էր: — Ռուսի նոյն ժամանակներուն երեւելի դեսպանադէտները, ինչպէս են՝ Պրուշով, Մայէնտորֆ, Բիզելֆ, Կորչագոֆ, Դիգոֆ, եւ այլն, ամէնն ալ իր քաղաքագիտական դպրոցէն ելած են, որով ըստ մասին իր ունեցած գաղափարներուն կատարումն ապահովուց:

Ժամանակիս քաղաքագիտաց ընդհանուր կարծիքն է, որ Արեւելեան պատերազմին ժամանակը Նիկողայոս կայսեր բռնած անխճեմ ընթացքին, որով գրեթէ բոլոր Եւրոպա իրեն դէմ գրգռեց ու Ռուսի տերութեան վնասակար պատերազմի բռնուեցաւ, իր արտաքին գործոց պաշտօնեան հաւան չէր, մանաւանդ թէ բոլոր ճիգն ի գործ դրած էր՝ զինքն ան վտանգալից քայլերէն ետ կեցընելու եւ յառաջուան չափաւորութեան մէջ պահելու: Աս կարծիքն ըստ ինքեան իր խաղաղասիրական նկարագրին բոլորովին համաձայն է. բայց ստուգութեամբ հաստատելու համար տակաւին ապացոյցներ կը պակսին:

Վերջապէս փարիզի խաղաղութենէն ետքը (1856) արտաքին գործոց պաշտօնէն հրաժարեցաւ, եւ տերութեան գործքերէն բոլորովին քաշուելով, առանձնական կեանք կը վարէր: Այսպէս քանի մը տարի հանգչեւէն ետեւ, տարւոյս Մարտի 24ին կարճատեւ հիւանդութենէ մը ետքը 82 տարւան հասակին մէջ իր բազմավաստակ կեանքը կնքեց:

Ք Ն Ա Գ Ի Տ Ա Մ Ե Ս

Այլեւայլ ղեկակման երեւոյթներուն շոտոնմը:

Ելեկտրականութիւն: Կայծակ, որոտում, մրրիկ:

47. Ի՞նչ բանի համար փոթորկի ժամանակ պատուհան գոցելու զբաղիլը վտանգաւոր է: — Վասն զի փեղկերուն վրայ եղող երկաթի պարզունակներն աղէկ հաղորդող ըլլալով, իրենց կը քաշեն ելեկտրական հոսանքը՝ որն որ պարզունակը շոշափող մարդուն մարմնոյն կ'անցնի ու կը վնասէ:

48. Ինչո՞ւ համար փոթորկի ժամանակ բազմութեան մէջ գտնուիլը վտանգաւոր է: — Երկու պատճառի համար. Ա. Վասն զի բազմութիւնը առանձին մարդէ մ'աւելի հաղորդող կ'ըլլայ. եւ Բ. Որովհետեւ բազմութեան մը մէջէն վեր բարձրացած շոգին անոնց վրայ գտնուող օդին հաղորդական զօրութիւնը կ'աճեցնէ:

Դպրեւ կրնանք զրուցել նաեւ ոչխարներու կամ արջաւորներու հօտի մը վրայ, որն որ որչափ բազմութիւն է, այնչափ աւելի վտանգի մէջ կը գտնուի կայծակէ զարնուելու՝ վերոյիշեալ երկու պատճառներուն համար:

49. Ի՞նչ բանի համար կենդանական մարմնոց բազմութիւնն աւելի հաղորդական պիտ'որ ըլլայ՝ քան թէ նոյն տեսակ մարմիններէն մէկ հատը: — Որովհետեւ ամէն կենդանական մարմին՝ ելեկտրականութիւն հաղորդող է, անոր համար քովէ քով գտնուող մարդիկներու ժողովը մի միայն մարդէ մ'աւելի յարմար ճամբայ կը կազմէ ելեկտրականութիւնն իրեն ձգելու:

50. Ինչո՞ւ համար բազմութեան մը վեր բարձրացող շոգին վտանգն աւելի պիտի մեծցնէ: — Վասն զի շոգին աղէկ հաղորդիչ ըլլալով, զեկտրականութիւնը դէպ ի բազմութիւնը վար կ'իջեցնէ:

51. Մարդս փոթորկի մը ժամանակ բաց տեղ մը զբոսնուելու որ ըլլայ, որ կողմն ամենէն աւելի ապահով կ'ըլլայ կայծակէն: — Բարձր ծառէ կամ շէնքէ 20—30 ոտը հեռու տեղ մը կենալով, միայն թէ վազուէ ջրոյ քով չըլլայ:

52. Բարձր ծառէ մը 20—30 ոտը հեռու կենալն ի՞նչ պատճառի համար ապահով պիտի ըլլայ: — Ինչու որ կայծակը զբարձր ծառն իրեն ճամբայ կ'ընտրէ. իսկ մարդը ծառին այնչափ մօտ չըլլալով, կայծակը չիկրնար ցատքել անոր անցնիլ:

53. Փոթորկի ժամանակ մարդ կառքի մէջ որ գտնուի, ի՞նչ եղանակաւ կրնայ ինք զինքն ապահով վիճակի մէջ դնել: — Զգուշանալով որ կառքին ամենեւին մէկ կողմը չդպչի չկռթռի, հապա մէջտեղը շիտակ նստի:

54. Ինչո՞ւ համար կառքին մէկ կողմը կռթռնելու չէ: — Վասն զի ելեկտրական հոսումը կառքին քովերէն կրնայ անցնիլ կամ անոր մէկ կողմը զարնել. ուստի երբ որ մարդս անոր կռթռնելու ըլլայ, ելեկտրականութիւնն ի հարկէ կառքը թող տալով՝ մարդուն կ'անցնի, որուն մարմինը կառքը պատող կաշիէն աւելի հաղորդական է:

55. Ի՞նչ պատճառի համար փոթորկի ժամանակ խցին մէջտեղը կենալը ուրիշ ամէն կողմերը կենալէն ապահովագոյն է: — Վասն զի կայծակը ներս որ կը մտնէ՝ ծխանէն (կրակաբանէն) եւ կամ պատերուն վրայէն վար կ'իջնայ. անոր համար որչափ որ մարդս անոնցմէ հեռու կը գտնուի, այնչափ աւելի ապահովութեան մէջ կ'ըլլայ:

56. Ինչո՞ւ համար անկողին մը կամ բըդեղէն գորգ մը զմարդը կայծակէն կրնայ պաշտպանել: — Վասն զի անոնք չհաղորդող մարմիններ են, ասոր համար ալ կայծակը՝ որն որ միշտ ամենէն աղէկ հաղորդողը կ'ընտրէ, իր ճամբան աս տեսակ մարմիններու մէջէն չ'ընտրէ:

57. Մրրիկի ժամանակ երկաթէ անկողնոյ վրայ գտնուիլը կամ մետաղէ զրահ հագած ըլլալը վտանգ մը կ'ունենայ: — 2է. վասն զի երկաթէ անկողինը կամ զրահն այնպէս աղէկ հաղորդիչ են, որ ելեկտրականութիւնը միշտ անոնցմէ կ'անցնի եւ ոչ թէ մարդկային մարմնոյն մէջէն:

58. Ի՞նչ բանի համար մարդս վրան կրած մետաղի կտորով, ինչպէս են՝ բալիք, ժամացոյց, մատնի եւ այլն, կայծակէ զարնուելու վտանգն աւելի կը մեծնայ: — Որովհետեւ աս տեսակ առարկաները իբրեւ աղէկ հաղորդիչ՝ ելեկտրականութիւնն իրենց կը քաշեն, բայց նոյն ելեկտրական հոսումը մինչեւ երկիր չեն կրնար հասցնել, որով հարկ կ'ըլլայ որ անիկայ իր ճամբան մարդուն մարմնոյն մէջէն շարունակէ:

59. Փոթորկի մը ժամանակ թրջած ըլլալն աղէկ է, թէ՛ չոր ըլլալը: — Աւագոյն է թրջած ըլլալը: Ուստի մարդ բաց դաշտի մը վրայ գտնուած ատեն՝ աղէկ կ'ընէ եթէ ծառէ մը 20 ոտը հեռու կենայ եւ նայի որ աղէկ մը թրջի:

60. Ի՞նչ պատճառի համար փոթորկի մը ժամանակ թրջած ըլլալը չոր ըլլալէն աղէկ պիտի ըլլայ: — Վասն զի թրջած զգեստները շատ աղէկ հաղորդիչ ըլլալով, ելեկտրական հոսումը զգեստներուն մէջէն կամ մարմնոյն արտաքին երեսէն կ'անցնի, որով մարդուն վնաս չ'ըլլար:

61. Ի՞նչ է շանթածիգը: — Գետնի հողին մէջ հաստատուած մետաղէ գաւազան մը, որն որ շէնքին քովէն մինչեւ գազաթիւր բարձրանալով՝ սուր ծայրովը քիչ մը շէնքէն ալ վեր կ'ելլէ:

Շանթածիգին սուր ծայրը պէտք է որ շէնքէն ըստ բաւականին բարձր ըլլայ եւ սուրին պէս ալ երեքան կիւն ըլլայ:

62. Ո՞ր մետաղն ամենէն յարմարն է շանթածիգ շէնքում: — Պղինձը:

63. Ի՞նչ բանի համար պղինձը երկաթէն աւելի աղէկ է: — Ա. Վասն զի երկաթէն աւելի հաղորդիչ ըլլալով, երկաթին չափ վտանգի մէջ չէ կայծակէն հայելու. Բ. Վասն զի երկաթին չափ օդէն վնաս չիկրեր:

64. Ի՞նչ պատճառաւ պղինձը երկաթին չափ դիրաւ չիհալը ելեկտրականութենէն: — Վասն զի ելեկտրականութիւնը երբ որ աղէկ հաղորդողի մը մէջէն անցնելու ըլլայ՝ ջերմութիւն չիպատճառեր. ջերմութիւնն ան ժամանակ միայն զգալի կ'ըլլայ՝ երբ որ ելեկտրականութեան արձակ հոսման ընդդիմութիւն պատահելու ըլլայ:

65. Շանթածիգին օգուտն ի՞նչ է: — Աս է որ կայծակն իրեն կը քաշէ եւ անոր ճամբայ կը բանայ ընթացքը մետաղէ գաւազանին վրայէն յառաջ տանելու: Վասն զի ինչ եւ իցէ մետաղ՝ շէնքին պատերէն աւելի հաղորդական է:

66. Շանթածիգին օգուտը որչափ տեղ կը տարածուի: — 2իկրնար ճշդիւ որոշուիլ: Բայց աս կրնայ ըսուիլ որ սովորական ընդարձակութեամբ շէնք մը վտանգէն կ'ազատէ:

67. Շանթածիգը կրնայ նաեւ վնաս ալ պատճառել: — Կրնայ պատճառել՝ երբ որ գաւազանը կոտրած ըլլայ. վնաս զի ան ատեն ելեկտրական հոսումը ճամբան անոր վրայէն չիկրաւով յառաջ տանիլ՝ կրնայ շէնքին վնասել:

68. Իսկ գաւազանը կոտրած որ չըլլայ՝ վախնալու պատճառ կայ: — Ամենեւին պատճառ չկայ, երբ որ մինչեւ վար երկնցած գաւազանը բաւական թանձրութիւն ունի՝ բոլոր ելեկտրական հոսումը մինչեւ գետնին հասցնելու. իսկ եթէ շատ բարակ կ'ըլլայ, կայծակը կրնայ մետաղը հայեցնել եւ այսպէս սով շէնքին վնաս հասցնել:

69. Կայծակն ի՞նչ կերպով երեւնի շէնքեր կը կործանէ: — Նախ աշտարակին կամ ծխանին կը զարնէ, անկէջ ետքը պատերուն մէջ գտնուած երկաթներուն կ'անցնի. եւ այնպէս մէկ երկաթէն միւսին անցնելով՝ երկուքին մէջ գտնուող կամ իր ընթացքին արդելք պատճառող քարերն ու աղիւնները կը խորտակէ կը քանդակէ:

70. Ի՞նչ բանի համար կայծակն իր ճամբան ուղիղ գծի վրայէն ընելու տեղ՝ մէկ կողմանէ մէկալ կողմ կը ցատքէ: — Վասն զի միշտ դէպ ի աւելի աղէկ հաղորդող մարմինները կը դիմէ, եւ ասով ալ ու ձախ կը ցատքէ, որպէս զի անոնց հասնի:

Պիտի շարունակուի:

ԲԱՐՈՑԱԿԵՐ

Հ Ե Ղ Ի Ն Է

Աս կերպով անցնող գիշերուան մնացած մասը, առանց ամենեւին այլայլութեան կամ վախի նոր պատճառ ունենալու: Բերդին մէջ խոր լուռութիւն կը տիրէր, ամենեւին ձայն մը չէր լսուեր:

Ո՛վ կրնայ երեւակայել թէ ինչ սրտի ուրախութիւն ունեցաւ օրիորդը, երբ որ երկինքին վրայ արշալուսին առաջին լուսաւորութիւնը տեսաւ: Նորէն պատուհանին առջեւը գնաց, միտքը դնելով որ եթէ գեղացիներն անցնելու սկսին, վերէն նշան ընելով՝ վառագի մէջ ըլլալն իմացընէ: Բայց դեռ շատ կանուխ էր, ամենեւին անցնող չէր ըլլար, եւ հեռաւոր առուակին խոստովանքէն ու թռչնոց ձայնոցէն ուրիշ ձայն չէր լսուեր: Հեղինէ երկայն ժամանակ պատուհանը կեցաւ, յուսարով որ Աստուած իրեն ազատիք մը կը խաւրէ: Բայց պարապ տեղ: Ստոյգ է՝ ետքէն գեղացիները սկսան անցնիլ, բայց այնչափ հեռուէն կ'երթային, որ ըրած շարժումները չէին կրնար նշմարել, իսկ պոռալով՝ կը վախնար:

Միջեւ ժամը ինն աս սրտի անձկութեան ու վախերուն մէջ մնաց: Բայց վերջապէս պէտք էր բան մ'ընել: Որովհետեւ եթէ խցէն դուրս չ'ելլէր, վախն ու կասկածը կը յայտնուէր: Ուստի քաջալերուած՝ դուռը բացաւ, եւ դողդոջիւն քայլերով դէպ ի կերակրոյ սենեակը գնաց, ուր կը կարծէր որ զԱննա եւ անոր եղբայրը կը գտնէ: Բայց ինչպիսի զարմացաւ ու ապշեցաւ, երբ որ տեսաւ որ հոն մարդ չկայ: Դեռ ոչ կրակ վառուած էր, ոչ ալ նախաճաշին սպասը դրուած: Մանաւանդ թէ եւ ոչ նախընթաց իրիկուան սեղանը ժողովուած էր, հապա ամէն բան՝ ընթրիքէն ելած ատեն ձգածին պէս՝ կը կենար:

Գուցէ դեռ ելած չեն, բայց ինք իրեն Հեղինէ: Ինչ երջանկութիւն, եթէ իրենք վար չ'ընէ՝ կարենամ փախչիլ երթալ: Աս խորհուրդներով դէպ ի դուռ վազեց, մտածելով թէ ինչպէս պիտի կարենայ՝ առանց շուռի հանելու՝ բանալ մեծ աղետը: Բայց հոն հասած ատեն տեսաւ որ արդէն ան դժուարութիւնը վերցուած էր: Դրան երկու փեղկերն ալ բաց էին, իսկ գետնին վրայ յարդի շիւղերն ու չուանի եւ պատատելու կտաւի կտորուանքը յայտնի կը ցուցնէին որ բերդը ձգած՝ գացած են ան անձիւքը՝ որոնց ձեռքերն փախչիլ կ'ուզէր:

Հեղինէ՝ առանց ըրածը գիտնալով՝ բաւ կը նետուեցաւ, սկսաւ վազել: Բայց մէկէն միտքն եկաւ որ Աննա թող տալով երթալով՝ զինքն առանց օգնութեան եւ առանց ապրուստի ձգած էր, իր ընտանեաց գաղտնիքն ալ հետը տանելով: Աս վեճակին օտակալի հետեւութիւնը՝ այնպէս սաստիկ կերպով մը երեւակայութեան մէջ նկարուեցաւ, որ աղաղակ մ'արձակեց ու մէկէն նստարանի մը վրայ ինկաւ մնաց:

ԳԼՈՒԽ Ը.

Ո՛հ, օրիորդ, բաւ թողմամբ շուտ մը կնոջը հետ Հեղինէին քովը հասնելով, ինչ ունիք, ինչ եղեր է:

Զգե՛ր գացեր են, պատասխանեց Հեղինէ, բաց մնացած դռները ցուցնելով: Տէր Աստուած, կարելի բան է: Գուցէ Ագնէս: Ուրեմն գիշերը լաւ անսովոր խորտոցս երեւակայական բան չէ եղեր: Ներս մտնենք, բաւ վարձակալը, գուցէ աղախինսիք քանի մը տող գիր ձգած ըլլայ, որով աս այլանդակ վարմունքին պատճառը կ'իմացնէ:

Բայց երկայն ատեն հետազոտել հարկաւոր չեղաւ. որովհետեւ շուտ մ'իմացուեցաւ որ բերդը բոլորովին կողոպտուած է: Դարաններն ու պահարանները պարապ էին. միայն Հեղինէին անձնական զգեստները մնացած էին, որոնք քիչ բան էին: Ուրեմն ամենայն ինչ գողցեր տարեր են, բաւ վարձակալը, ամէն կողմ քննելէն ետեւ: Գժեթաւ օրիորդ, գոնէ Տէր Պետրոսով ողջ ըլլար... Բայց ան մեռած է եւ յաջորդը դեռ եկած չէ:

Գժեթ տան վարձքը վճարուած է, հարցուց Հեղինէ:

Տիկնոջ կենդանութեան ատենը կանուաւոր կերպով կը վճարուէր, պատասխանեց Թովմաս: Բայց անոր մահունէ վերջը Աննա միշտ կ'ընէր թէ հարկաւոր եղած գումարն ընդունած չէ՝ ընտանեաց գանազան գործքերու պատճառաւ, զորոնք մեզի չ'կրնար յայտնել:

Աս խօսքին վրայ Հեղինէ շատ այլայլեցաւ ու հառաչեց:

Ամենեւին մ'այլայլեք, օրիորդ, բաւ վարձակալը. նախ՝ զիս կրողը ես չեմ. դարձեալ բերդին տէրն աղէկ մարդ մ'ըլլալով՝ ձեր աղախինսն յանցանքը ձեզի չ'համարիր. եւ չէ թէ միայն ստակ չ'ապահանջէր, հապա նաեւ վրանիդ կը ցաւի:

Դնորհակալ եմ աս միջնորդական խօսքերնուդ, բայց խեղճ որբ: Բայց հիմայ ես ինչ պիտի ընեմ: Ամենեւին մէկ կողմանէ օգնութիւն չունիմ, ոչ ծանօթ եւ ոչ բարեկամ ունիմ...:

Ուրեմն զմեզ ձեզի բարեկամ չէք սեպեր, գուցէ Թովմաս արտմութեամբ:

— Թողութիւն տուէք. այլայլութեանը ըսածս չեմ գիտեր:

— Բան չկայ, ասոր վրայ խօսիլ հարկաւոր չէ: Տունս եկէք, հոն մնացէք մինչեւ որ ձեզի աւելի յարմար տեղ մը գտնենք: Ես ալ ձեզի պէս թշուառութեան փորձն առած եմ: Բայց Աստուած՝ համբերութեամբ տանելու ջորութիւն տուաւ ինծի: Կը յուսամ որ ձեր վրայէն ալ իր ողորմութիւնը պակաս չ'ընէր:

Բարեկամ, բաւ երկանք՝ Ագնէս, որն որ մինչեւ նոյն ատեն լուռ կը կենար, ինծի ալ մեծ հաճութիւն կը պատճառէր անոր օրիորդին մեր տունը կենալը: Բայց կարծեմ որ կրնանք իրեն շուտ մը աւելի աղէկ տեղ մը գտնել: Պր. Լարոշ մեր բարեկամը բազմաթիւ ընտանիք ունի. եթէ իրեն առաջարկուելու ըլլայ, որ ջորիորդը քովն առնուի՝ զաւակները դատարարակելու համար, կարծեմ որ սիրով կ'ընդունի:

Շատ աղէկ ըսիր, պատասխանեց Թովմաս. բաւական որ Հեղինէ օրիորդը հաւանի:

Ո՛հ, իմ բաղձանքս ան է՝ որ մէկու մը ծանրութիւն չըլլամ, պատասխան տուաւ Հեղինէ: Անոր համար ալ պէտք չէ որ թողակի խօսք ընէք: Ես գոհ կ'ըլլամ որ ըրած փոքր ծառայութեանս գիմացը՝ ուտելիք ու բնակարան տան:

Այսպէս խիստ լաւ կ'ըլլայ, օրիորդ, բաւ վարձակալը. նախ՝ որովհետեւ աւելի ապահով կ'ըլլաք որ ինչորեքնիդ չ'իմբթուէր, եւ միանգամայն երբ որ յարմարագոյն տեղ մը գտնուելու ըլլայ, աւելի ազատ կ'ըլլաք առաջին տեղէն ելլելու:

Բայց ինչ որ է նէ, բերդին մէջ առանձին չէք կրնար բնակիլ. հիմակահիմայ մեր տունն եկէք: Վաղը ես կ'ըլլեմ՝ կար քաղաքը Պր. Լարոշին կ'երթամ, հետը կը խօսիմ:

Հեղինէ վարձակալին ձեռքը բռնեց՝ շնորհակալութեան արարաւ: Կ'ուզէր շնորհակալ ըլլալ. Բայց այլայլութեան չ'ընցաւ խօսք գտնել:

Թովմաս իրեն աղաչեց որ հանդարտի, եւ դուրս ելաւ: Քիչ մը ետքը իր մեծ որդւոյն հետ դառնալով, անոր ուսոցը վրայ դրաւ Հեղինէին զգեստոցը արկղը: Ինք ու Ագնէս խեղճ որբն աւելի իրենց բնակարանը տարին: Երկրորդ առտու կանուխ բարեւորութեան հետքեր չ'ուզէր թողնել:

Պր. Լարոշ, որն որ նոյն քաղաքը վաճառականութիւն կ'ընէր, վարձակալին առաջարկութիւնը սիրով ընդունեցաւ: Աս մարդն աղիւն ու մեծանձնական բնաւորութիւն մ'ունէր, եւ գլխաւորէն տունն առնելով՝ աւելի կ'ուզէր դժբախտութեան մէջ գտնուող որբ աղքատները օգնութեան հասնիլ, բան թէ իր գաւազներուն դաս տիրաբէութիւնը մը բռնէր:

Բանը նոյն աչքով չտեսաւ իր կինը, որն որ ագահ ու խստասիրտ ըլլալով, երկանք որոշումն իմանալուն պէս, սաստիկ բարկացաւ ու շատ ջանք ըրաւ միտքը փոխելու: Առջեւը կը դնէր որ ընտանիքին բաւական բազմաթիւ ըլլալով, գրեթէ մէկ հոգի ալ առնելը խելք չէ: Բարի ծնողքի գործք չէ, կ'ընէր, իր գաւազներուն բերնէն հացը կտրէ՝ օտար մը կերցնել: Վերջապէս ան ամէն պատճառներով մէջ բերաւ, զորոնք խստասիրտ մարդիկ կը գործածէին իրենց անդութիւնը ծածկելու համար: Բայց Պր. Լարոշ միտքը դրածին վրայ հաստատ մնաց եւ կնոջն այնչափ հաւատարմութեամբ վրայ այնպէս միաձուլութիւն ցուցուց, որ վերջապէս ահամայ կամօք ղեջաւ որբ աղքատներն ընդունելու:

Ընտանեաց մնացած անձները, այսինքն՝ երկու պղտիկ տղաք եւ երեք արջիկ, որոնց Ատէլ անդրանիկը տանուհինգ տարւան էր, սաստիկ ուրախացան մէջերնին գրեթէ մէկը դալուն վրայ, բայց աս ուրախութիւնը մօրերնուն առջեւը յայտնուելէն համարձակիր:

Թովմաս իր գործքն այսպէս յաջողութեամբ լինցնելուն վրայ ուրախութեամբ լեցուած, շուտ մը Աննալեք բերդը դարձաւ, ծամբորդութեան ելքը կնոջն ու Հեղինէին հաղորդեց: